

Анетовка II). В фінальному палеоліті на основі епіграветських традицій сформувалися осокоровська і шан-кобинська культури юга України.

В цілому культурно-історичні явлення палеоліту Центральної України були локальними проявленнями загальноєвропейських палеолітичних єдинств. Більшість з них мають прямі паралелі на заході. Другими словами, палеоліт Кіровоградщини і Черкащини, як і всієї України, в культурно-історичному відношенні був органічною, неотъемлемою частиною палеоліту Європи.

L.L. Zaliznyak

CENTRAL UKRAINIAN PALAEOLITHIC

Ten years of research at the not known before Palaeolithic sites gathering in the Velyka Vys River basin in Kirovohrad region allowed the author to develop the division into periods of cultural phenomena in the Palaeolithic in central Ukrainian Oblasts, first of all in Cherkasy and Kirovohrad Oblasts. Cultural and historical picture was especially variegated in the Middle-Würm interglacial period (55—27 millennia BP) which created the conditions for colonization by the modern type people of the European continent. Brown Vytachiv soils were forming in the central Ukrainian Oblasts at this period. They contained cultural layers of denticulated and of one-sided Mousterian (Andriyivka 4, upper and lower layers), sites of Korobchyne type, of Szelet (Vys, Mira), and of Aurignac (Vorona III) technological assemblages. Judging from the geological data and from typological parallels, the sites are dated by the period from the end of the Middle Palaeolithic to the beginning of the Upper Palaeolithic when both the autochthonous Neanderthals and the Cro-Magnons inhabited the region.

Studied is a group of Gravettian sites, Troyanove 4A and 4B, and Ozerove, the closest analogies to which are there in the Gravettian materials from the sites in the Dnister River region. The materials obtained testify that the Gravettian traditions bearers of Molodove culture moved far eastward from the Dnister River basin almost to the Dnipro River middle region. According to the laying of these materials in the forests near the Buh River, the Gravettian sites of Kirovohrad region functioned during the highest glaciations, i.e. in the middle period of the Upper Palaeolithic (27—19 millennia BP).

At the late stage of the Upper Palaeolithic (19—12 millennia BP), epi-Gravettian cultural tradition (Volodymyrivka, layers 1—6, Mezhyrichi, Anetivka II) originating from Gravettian developed on the territory of the central Ukrainian Oblasts. Osokorivka and Shan-Koba cultures of the south of Ukraine created on the base of epi-Gravettian traditions in the Final Palaeolithic.

As a whole, cultural and historic phenomena of Palaeolithic period in Central Ukraine are local displays of general European Palaeolithic unities. Most of them find direct parallels in the West. In other words, Palaeolithic in Kirovohrad and Cherkasy regions, as well as in the whole Ukraine, is culturally and historically an organic and integral part of the Palaeolithic in Europe.

С.Д. Крижицький

ГРАФІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОЛЬВІЙСЬКОГО ДИКАСТЕРІЯ (методичні підходи до реконструкції античного архітектурного об'єкта невстановленого об'ємно-планувального типу)

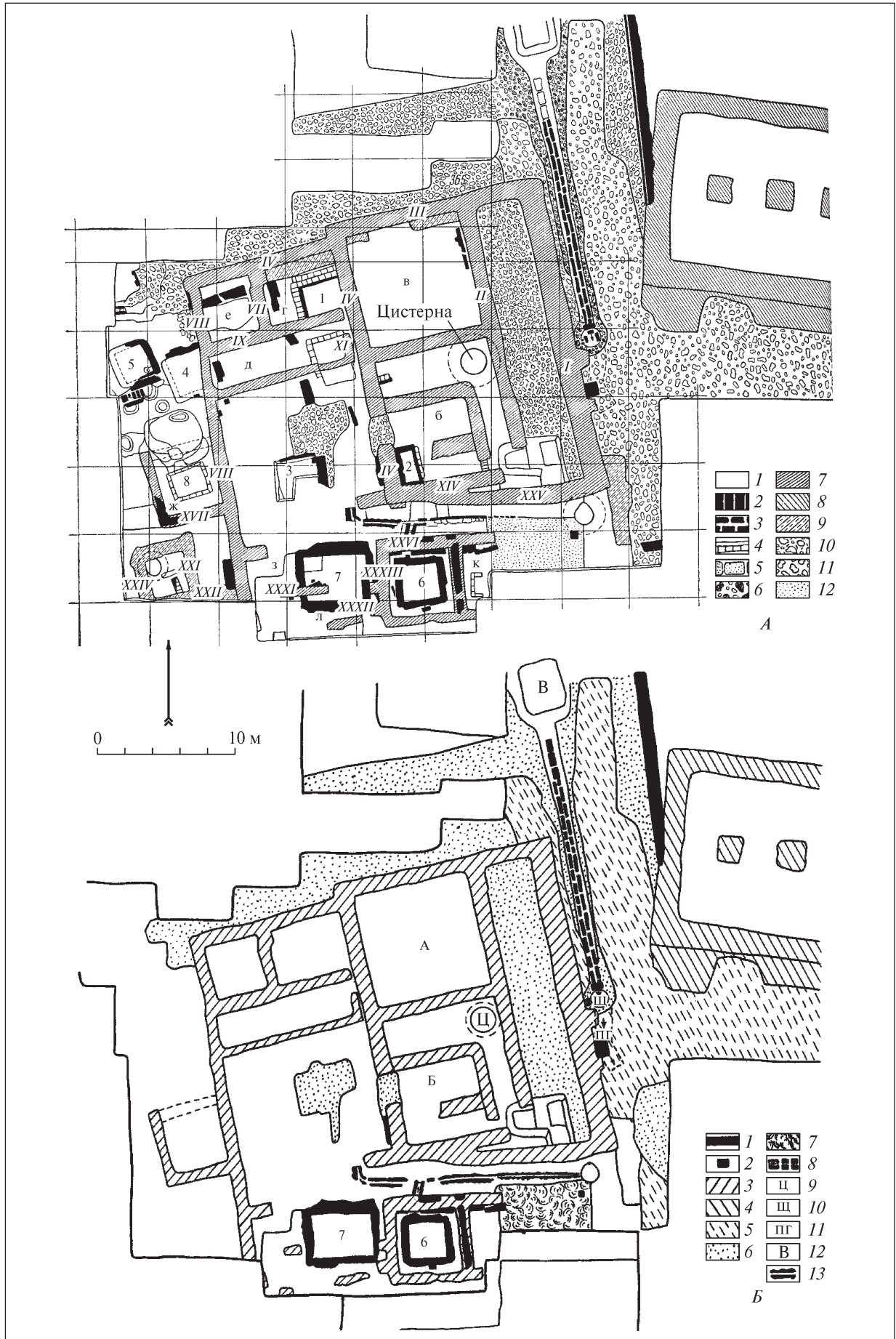
Детально проаналізовано рештки будівлі на Ольвійській агорі, інтерпретованої як дикастерій, і запропоновано можливі варіанти її графічної реконструкції.

К л ю ч о в і с л о в а: Ольвія, дикастерій, графічна реконструкція, методика.

Одним з найцікавіших і дуже складних для реконструкції архітектурних об'єктів Ольвійської агори є будівля дикастерія. Рештки цієї споруди біля північно-західного рогу агори були розкопані під керівництвом О.М. Карасьова

в 1960—1969 рр. (рис. 1, А). Розміщення цього об'єкта на агорі, поряд з великою стоею, та супровідний матеріал, а саме, 546! глиняних кружків (третина з яких мала наскрізний отвір у центрі), амфорні стінки із продрапананими чоловічими іменами, а також дві бронзові псефи — диски із стрижнем у центрі з штампом

© С.Д. КРИЖИЦЬКИЙ, 2014

◀ *Рис. 1.* Ольвія. Схематичний обмірний план дикастерія: А — за: Карасев 1972; Б — за: Леви 1985:

А: План західної частини ЕЗ: 1 і 2 — кам'яні кладки, окремі плити; 3 — кладки із сирцевої цегли; 4 — перекриття і стінки водостоку; 5 — кам'яне ложе водостоків; 6 — вимостка V ст. до н. е.; 7 — шарові фундаменти приміщення суду; 8 — шарові фундаменти великої стої; 9 — інші шарові фундаменти; 10 — вимостка IV ст. до н. е.; 11 — вимостка III ст. до н. е.; 12 — вимостка із вапнякової крихти.

Б: План дикастерія; праворуч — гідросистема II: 1 — кам'яні кладки; 2 — окремі плити; 3 — шарові фундаменти дикастерія; 4 — шарові фундаменти великої стої; 5 — вимостка із черепків; 6 — вимостка із черепків і щебеню; 7 — вимостка із крихти вапняку; 8 — водопровід гідросистема II; 9 — цистерна; 10 — шахта; 11 — підземна галерея; 12 — водойма; 13 — водостоки; а, б, в, г, 7 — приміщення

ІЕРА на одному боці¹ уможливили припущення, що тут в Ольвії (як і в Афинах — «*дуже схожа за плануванням геліея*») розміщувалася будівля суду (Карасев, Леви 1965, с. 84—85; Карасев 1972, с. 37—39).

Слід наголосити, що, крім публікації результатів розкопок і схематичного обмірного плану, в указаних статтях було також тезово викладено міркування щодо обґрунтування реконструкції кількох основних елементів планування (зовнішні межі будівлі, розміщення внутрішнього двору, влаштування портика та входу із східного боку) та об'ємного виконання (наявність другого поверху над двома приміщеннями), але графічно вони не були втілені.

У монографії, присвяченій Ольвії — місту елліністичного часу, О.І. Леві навела спрощену схему будівельних решток, що дає уявлення про планувальну реконструкцію О.М. Карасьова (рис. 1, Б), і наголосила, що дослідник не тільки відновив планування будівлі, але й здійснив його об'ємну реконструкцію в підготовленій до друку статті (Леви 1985, с. 93, прим. 39). Але ця праця так і не вийшла². У монографії, виданій того ж року, що й праця О.І. Леві, я торкнувся проблеми реконструкції дикастерія, взявши за основу пропозиції О.М. Карасьова щодо планування та кількості поверхів цієї будівлі, опубліковані в указаних роботах (див.: Крыжицкий 1985а, с. 120—121; цей сюжет у скороченому варіанті повторено в: Крыжицкий 2012, с. 25). Але відсутність мож-

ливості навести розгорнутішу аргументацію об'ємно-планувальної реконструкції змусила обмежитися лише доволі стислим аналізом пропозиції О.М. Карасьова й так само стисло висловити свої міркування та запропонувати ескіз графічної умовної реконструкції будівлі, що давав уявлення про його розміщення в забудові агори (Крыжицкий 1985а, рис. 42).

Але обґрунтування реконструкції об'ємно-планувальної структури цього об'єкта викликає низку запитань. Зважаючи на унікальність об'ємно-планувальної характеристики комплексу, відкритого О.М. Карасьовим, навіть за умови не абсолютно надійного визначення його функції, доцільно ще раз звернутися до цієї теми на основі аналізу опублікованих праць О.М. Карасьова та О.І. Леві, а також їхніх наукових звітів про розкопки.

Але спочатку торкнемося питання про можливість ідентифікації цього об'єкта з судовою установою, виходячи із супровідного матеріалу і його розміщення в місті. Дійсно, що перше (матеріал), що друге (локалізація), як наголошували автори розкопок ольвійського дикастерія, має паралель на Афінській агорі, де частина знахідок виявлена навіть *in situ*. Археологічні свідчення використання із судовою метою там декількох будівель (А—D і Квадратний перистиль) підтверджуються знахідками на місці (єдиний випадок) бронзових виборчих бюлетенів та інших подібних предметів у межах будівлі А. Ще три виборчих бюлетеня та шістнадцять псеф знайдено в межах Квадратного перистіля, припустимо влаштування в якому десяти входів (за кількістю афінських філ) співпадає з описом Аристотеля (Voegehold et al. 1965, р. 110). Функціональна ідентифікація визначена також за знахідкою контейнера з отворами для бронзових бюлетенів присяжних засідателів (McK. Camp II 2003, р. 35, fig. 50; 51). Хоча в Ольвії знахідки, пов'язані з судочинством, виявлені не *in situ* (тільки в засипці та й то в обмеженому місці агори), є достатньо вагомими підстави припускати розміщення тут дикастерія. Побічно на користь цього може свідчити й незвичність його планування в колі споруд, що оточували агору, що, своєю чергою, уможливило припущення й про відмінну від інших будівель функцію.

Таким чином, одне із двох головних завдань при аналізі будівель невстановленого (нестандартного) типу — визначення функції за супровідним матеріалом — вирішується в цьому разі позитивно та з доволі високим ступенем достовірності.

¹ Будівлю суду О.М. Карасьов датував початком III — серединою II ст. до н. е., а псефи були знайдені в раніших шарах IV ст. та відносилися до дикастерію того часу (Карасев 1972, с. 40). Спадковість у розміщенні суду на цій ділянці цілком можлива.

² За люб'язним повідомленням Ю.О. Виноградова, такої праці немає і в рукописному архіві ІМКА.

Складнішою є справа реконструкції об'ємно-планувальної структури, тобто архітектурного вигляду. Оскільки архітектурна типологія давньогрецьких судових приміщень в античній археології не розроблена, аналогічними за функцією будівлями в архітектурному сенсі наряд чи можна скористатися як надійними аналогіями (конкретно про це далі). В цьому разі дослідник у реконструкції архітектурних споруд змушений керуватися міркуваннями, що спираються, головним чином, на архітектурно-будівельну логіку та загальні особливості античної архітектури. Із цього боку розглянемо реконструкцію, запропоновану О.М. Карасьовим.

Планування

Зовнішні межі дикастерія О.М. Карасьов намітив за вцілілими шаровими підвалинами (рис. 1, А): I (східна межа), III і VI (північна), VIII (західна), XXX (південна). У цих межах площа забудови становить 827 м² (Карасев 1972, с. 40, рис. 8; Леви 1985, рис. 90). Розміщення двох з цих меж — східної та північної — надійно визначається за вуличними вимостками. Що ж до західної та південної меж, то тут виникають запитання. По-перше, чому східна шарова підвалина I не доходить до створу з південною межею комплексу — з шаровою підвалиною XXX. По-друге, не аргументовано, чому південна межа споруди мала проходити саме по шаровій підваліні XXX, враховуючи конструктивні та геометричні розбіжності між шаровими підвалинами всього комплексу та XXX. По-третє, викликає запитання наявність однокамерної прибудови «ж» біля західної межі будівлі, яка не вписується в загальний контур комплексу (рис. 1, Б).

Разрив між підвалинами I і XXX О.М. Карасьов пояснював тим, що в цьому місці шарова підвалина I з метою запобігти впливу на неї вологи з боку ранішого водостоку, що проходив тут, була замінена кам'яним фундаментом, від якого вцілів лише котлован (Карасев 1972, с. 36). Але міркування стосовно загрози впливу вологи від водостоку видається не надто переконливим. Водосток такої самої конструкції проходив під шаровими підвалинами захисної стіни західних воріт міста! (Крыжицкий, Лейпунская 1988, с. 28, рис. 1; 11), але це не бентежило будівельників. Окрім того, подібне поєднання кам'яного фундаменту і шарової підвалини в одному фасаді будівлі загалом малоймовірне. На це ж вказує й інший, у декілька градусів, азимут згаданого котлована відносно

підвалини I, а головне — відсутність у котловані каменів від фундаменту (Карасев, Леви 1968, с. 41). Тобто, котлован, найвірогідніше, призначався для гідротехнічних потреб, особливо зважаючи на розміщення поряд водостоків, що відводили воду із теменоса та двору розглядуваного комплексу. Таким чином, маємо достатньо вагомих підстав вважати, що довжина східного портика становила не «близько 30 м» (Карасев, Леви 1965, с. 84), а 23,5 м, тобто стільки, наскільки простягалася підвалина I, що в цьому місці повертала на захід.

Показник 30 м О.М. Карасьов визначив теоретично, зважаючи на розміщення двох невеликих виступів, спрямованих на схід, у шаровій підваліні I (рис. 2), що розміщувалися за 2,2 м один від одного (Карасев, Леви 1965, с. 84). На думку О.М. Карасьова, ці виступи зробили для влаштування сходинок входу, який теоретично мав розміщуватися в центрі східного фасаду східного портика. З цього приводу одразу наголосимо, що планування північно-східної частини комплексу не дає підстав припускати наявність над колонадою портика фронтона³. Відтак, вхід не обов'язково мав розміщуватися симетрично по головній поперечній осі.

Вказані виступи різні що за формою — північний трапецієподібний, південний у вигляді односторонньої трапеції, що за розмірами — північний 1,3 × 0,9 м⁴ (Леви, Карасев 1961, с. 11—12), південний 1,0 × 0,5 м⁵. Окрім того, південний виступ, як зазначають автори звіту, з півночі був «прикритий» каменями, зафіксованими *in situ*. Ці камені утворюють квадрат сі стороною близько 1,0 м, відстань між яким і північним виступом також становить близько 1,0 м. Ми не бачимо підстав, аби хоч якось правдоподібно пов'язати наявність цих виступів з влаштуванням входу. Наголосимо, що ці виступи не могли призначатися для вкладання сходинок, оскільки саме між ними шарова підвалина відсутня. Виступи могли зробити для встановлення пілястр вхідного портика, але, по-перше, вони різні за конфігурацією та розміром, по-друге, в цьому разі ми маємо відмовитися від влаштування тут колонного портика, наявність якого, на нашу думку, достатньо переконливо аргументував О.М. Карасьов, оскільки пілястри

³ Опосередковано проти цього свідчить і розміщення дикастерія за півдесятка метрів на захід від великої стої під гострим кутом до неї.

⁴ За креслеником, 1,5—1,6 м (Карасев 1972, рис. 8).

⁵ Розміри цього виступу в тексті звіту про розкопки не вказані. Наведені показники подано за схематичним креслеником.

передбачали зведення стіни замість колон. У зв'язку з цим наголосимо, якщо визнати наявність колонного портика, то увійти до нього можна було через будь-який інтерколумній без влаштування якихось додаткових виступів. А обмеження кількості входів могло здійснюватися через встановлення між колонами решіток, як це відомо за храмами Греції та, зокрема, мало місце в храмі Аполлона Ієтроса на Західному теменосі в Ольвії (Крыжицкий 1998, с. 176). Ще раз наголосимо, що теза про розміщення входу по головній поперечній осі портика справедлива стосовно тільки фронтонного портика, підстав для реконструкції якого в цьому разі немає. Таким чином, виступи шарової підвалини I не стосуються влаштування входу до портика, тож немає й підстав для збільшення довжини східного фасаду до 30 м. У місці закінчення на півдні шарової підвалини I цілком міг розпочинатися кам'яний фундамент східної стіни, але вже іншого об'єкта — комплексу приміщень «з», 7, 6 і «к».

Сказане стосовно східного фасаду та незначна вірогідність зв'язку з ним продовження в котловані побічно підтверджується й стосовно південної межі будівлі суду. Шарова підвалина XXX⁶ і за товщиною, і за ретельністю виконання, і за конфігурацією в плані зовсім інша ніж шарові підвалини іншої частини комплексу. Дещо відрізняється і її азимут, як і відповідних стін підвалів 6, 7, «к» і шарової підвалини XXVI від широтно розміщених підвалів, які зафіксовані північніше. Що більше, за підвалом 6 шарова підвалина XXX не продовжується на захід, а робить «поворот», утворений підвалинами XXVII, XXX і XXXII (Карасев, Леви 1969, с. 11, рис. 3). Іншими словами, пов'язувати ці три приміщення з розташованими північніше в єдине ціле в архітектурному сенсі твердих підстав немає.

Найскладніше пояснити ламану західну межу будівлі суду — наявність на захід від двору тільки одного приміщення «ж», що належало, на думку авторів розкопок, до дикастерія (Карасев, Леви 1968, с. 38, 51, рис. 65). Судячи з кресленника та їхнього твердження, шарова підвалина XVII була зведена одночасно із західною стіною VIII західного блоку. Але жодні інші решітки, синхронні їй, з західної сторони до західного блоку не примикали (Карасев

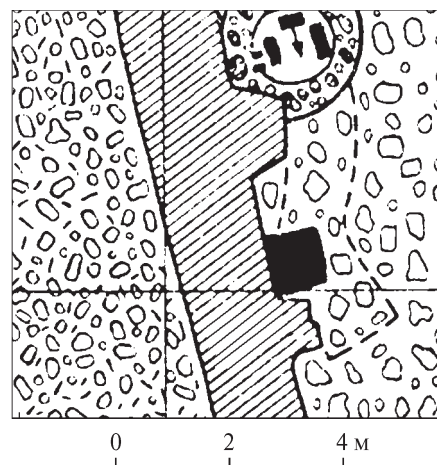

Рис. 2. Ольвія, дикастерій. План виступів у шаровій підваліні I (викопійовано із: Карасев 1972, рис. 8)

1972, рис. 8). Не збереглося й щонайменших слідів від прорізу для дверей, що поєднував би приміщення «ж» з дикастерієм. Виходячи із типологічного аналізу підвалів, немає підстав зараховувати приміщення «ж» до дикастерію. Поза архітектурно-будівельною логікою появу цього приміщення можна пояснити тільки договірними стосунками з господарем сусідньої ділянки та в тому разі, якщо він належав до якихось владних структур. Іншими словами, або приміщення «ж» належало до комплексу дикастерія і в такому разі на південь і північ від нього був ряд приміщень, що примикали до нього, або приміщення «ж» не мало відношення до дикастерія і західна межа останнього проходила по шаровій підваліні VIII, що вірогідніше.

Таким чином, з намічених чотирьох зовнішніх меж будівельного комплексу принаймні для двох можна висунути альтернативні пропозиції.

Не менш складна й ситуація із внутрішнім плануванням у вказаних межах. За першого погляду на план відкритих решіток, їхній різний масштаб і характер планування, загалом зрозуміло, що тут може йтися про поділ комплексу всередині на два (чи навіть три) окремі об'ємно-планувальні блоки, тобто будівлі. Східний включав дві великі кімнати («б» і «в»)⁷, об'єднані видовженим у плані приміщенням, яке О.М. Карасьов, на нашу думку, обгрунто-

⁶ У публікації (Карасев 1972, рис. 8) позначка XXX відсутня, але розміщення підвалини під цим номером зрозуміле з опису. У звіті про розкопки номер XXX вказано (Карасев, Леви 1969, рис. 3).

⁷ Спочатку припускалося, що на південь від цих двох приміщень було ще одне (Карасев, Леви 1965, с. 84), але надалі О.М. Карасьов відкинув це (Карасев 1972, с. 37).

но вважав портиком⁸. Західний блок — це три приміщення («е», «г» і «д») і двір на південь від них, а південний — чотири приміщення («з», «л», «и» та «к») і вхідний коридор уздовж південної стіни східного блоку. Південний блок, зважаючи на вимостку із вапнякової крихти на схід від будівельних решток, міг закінчуватися на сході, не доходячи до створу з колонадою східного блоку. Західний і південний блоки, дуже вірогідно, становили єдиний комплекс, з погляду на необхідність функціонального зв'язку західного блоку із зовнішнім світом.

Східний блок явно був уміщений в уже наявну забудову. На користь цього припущення вказує кілька обставин. Це — подібність за якістю й товщиною шарових підвалин східного блоку та водночас відмінність їх від шарових підвалин західного та тим паче південного блоків. Тож саме пізнішим будівництвом і можна пояснити вигин на північ шарової підвалини XXV, зроблений для збереження проходу в двір західного блоку, а також, щоб функціонально пов'язати цим проходом приміщення західного та південного блоків з виходом на агору. На розташування в цьому місці проходу опосередковано вказує також влаштування під ним водостоку, що типово для вхідних коридорів, і відсутність можливості зробити такий прохід в іншому місці комплексу. На різний час зведення східного та західного блоків також вказує відсутність зв'язку між шаровими підвалинами IX і XI західного блоку та шаровою підвалиною IV східного.

Виникає запитання про можливий функціональний зв'язок між приміщеннями. Будівля розташована в тій частині Ольвії, яка в перші століття нашої ери була вже поза межами міських стін, і тут видобували камінь для потреб міста протягом перших чотирьох століть нашої ери, а надалі, в середньовічний час, — турки, а в новітній — мешканці с. Іллінське-Парутине. Використання в будівництві дикастерія шарових підвалин уможливило збереження до наших днів конфігурації цього об'єкта в плані, але весь камінь з денної поверхні був забраний, через що не лишилося жодних слідів прорізу для дверей.

Єдиний виняток становить проріз у південній частині шарової підвалини IV. Вона розміщена майже в центрі західної стіни східного блоку в приміщенні «д». Автори звіту зазначи-

ли, що впродовж 2,2 м шарової підвалини не було, торці зрізані по прямій, а розрив у підва-ліні позначений якісною вимосткою з череп'я і щебеню, яка, попри глибше її залягання, справляє враження, що вона зроблена одно-часно із шаровою підвалиною IV (Карасев, Леви 1964, с. 21—22, рис. 39, 41, 42). З таким висновком можна загалом погодитися, оскільки для компенсації значнішої глибини закла-дання вимостки могли вкладати плити порога, та все ж деякий сумнів лишається. Двері могли пов'язувати східний блок і двір західного.

Відтак, реконструювати загалом більш-менш достовірну модель функціональних зв'язків між приміщеннями розглядуваного комплексу за наявним прорізом для дверей або аналогі-ями (про них далі) не можна. Надто багато можливих варіантів. Приміром, вхідний пор-тик східного блоку міг бути пов'язаний з кож-ним із двох західних приміщень, а міг мати без-посередній зв'язок лише з одним із них.

Північне приміщення східного блоку, зва-жаючи на відсутність будь-яких внутрішніх стін і значні розміри, було по суті залом. Південне приміщення, з огляду на внутрішні перегород-ки та наявність цистерни для зберігання води, мало, схоже, поліфункціональне призначення. Дійсно, тут виділяються квадратне в плані при-міщення, пов'язане з двором західного блоку та сходами на другий поверх, а також два коридо-роподібні приміщення. Ці невеликі приміщен-ня могли призначатися для якихось допоміжних функцій і обслуговування дій, що відбувалися в північному приміщенні, і в цьому разі логічно припустити наявність зв'язку між ними.

Намітити найвірогідніші зв'язки (розміщен-ня прорізів для дверей), виходячи із логіки вза-ємного розміщення блоків загалом, їхніх кри-тих приміщень і двору, можна тільки для пів-нічної групи приміщень західного блоку. Враховуючи їхню конфігурацію та розташу-вання в комплексі загалом, можна припустити зв'язок приміщень «е» та «г» з внутрішнім дво-ром через приміщення «д».

Приміщення південного блоку — «з», «л», «и» та «к» — могли сполучатися одне з одним що безпосередньо з двором західного блоку та вихідним коридором на агору, що анфіладно.

Таким чином, план дикастерія в архітек-турно-будівельному сенсі складався із трьох блоків (рис. 3) — східного, що відігравав само-стійну або (загалом у комплексі) головну роль, і двох допоміжних (або самостійних, але дру-горядних) — західного та південного. Та заува-жимо, що єдиним місцем для влаштування

⁸ У жодній споруді, які згадує О.М. Карасьов, не вціліли кам'яні архітектурні деталі від колонад. Але міркування на користь влаштування портиків, наведені дослідником, достатньо переконливі, а ступінь їх достовірності близький до одиниці.

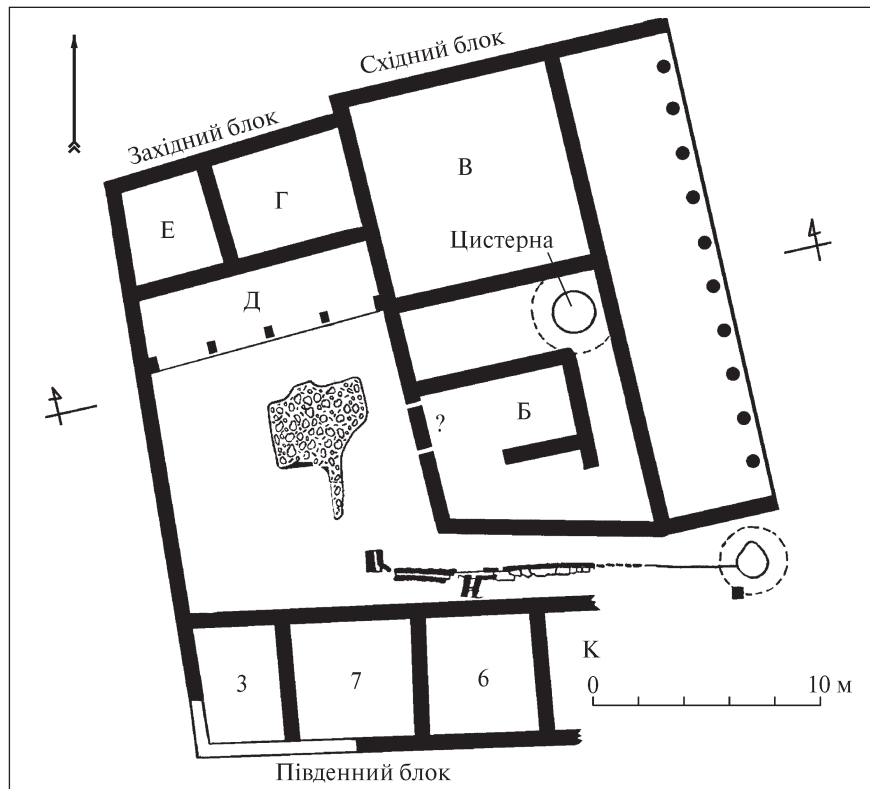

Рис. 3. Ольвія, план дослідженого комплексу. Реконструкція

виходу-входу для західного та південного блоків був простір над водостоком. Влаштування виходу на північ унеможливило планування північних критих приміщень, на захід — заважала прилегла забудова, а на південь — відсутність проходу. Видається, що влаштувати вхід до західного та південного блоків не можна було й через східний, зважаючи на домінуючий характер і відсутність у плануванні наскрізних прямих проходів на зразок протирона. У підсумку, цілком очевидно, що будівля була поліфункціональним комплексом, де домінувала, зважаючи на знахідки, судова функція.

Реконструкція об'ємів

Одразу наголосимо, що відсутність значних сирцевих нашарувань, що перекривали шарові підвалини, уможливило припущення, що капітальні стіни дикастерія були кам'яні на всю висоту, і після того, як він перестав функціонувати, їх розібрали для потреб міського будівництва в перші століття нової ери та пізніше.

Кількість поверхів. З погляду на значну товщину шарових підвалів східного блоку (II—V — 1,10 м; I — 1,65 м), припустимої наявності двох колон усередині приміщення «в», а також двох маршів сходів у південній третині приміщення «б» О.М. Карасьов припускав, що приміщення

«б» і «в» були двоповерховими (Карасев, Леви 1965, с. 84; Карасев 1972, с. 37). Влаштування другого поверху над приміщенням «б», зважаючи на наявність у ньому додаткових стін на шарових підвалинах XII і XIII, а тим паче «в південній третині приміщення... сходів у два марші...»⁹ сумнівів не викликає. Що ж до наявності колон усередині приміщення «в», в якому, зважаючи на величезні розміри — площа 77,4 м² (Карасев 1972, с. 37) за перекритого прольоту приблизно 8,5 м, для влаштування надійного перекриття між поверхами не можна було обійтися без додаткових опор, то тут виникають запитання. У звіті про розкопки відзначається, що в приміщенні «в» знайдено плиту, можливо, від колони, але вона була в такому місці, що уможливило два висновки: або вона була не *in situ*, або ж призначалася не для встановлення колони (Карасев, Леви 1967, с. 5, план). Дійсно, за креслеником плита розміщена не в центрі (де мала б бути за одноколонного варіанту перекриття) і не на одній з головних осей (за двох колон). Водночас вказано, що в цьому ж приміщенні була вимостка із череп'я та шебеню V—IV ст. до н. е. (Карасев, Леви 1967, с. 6). Виникає запитання, чи не було це приміщення, зважаючи на його розміри та вимостку, що могла бути пе-

⁹ У звітах про розкопки сходи не вказані.

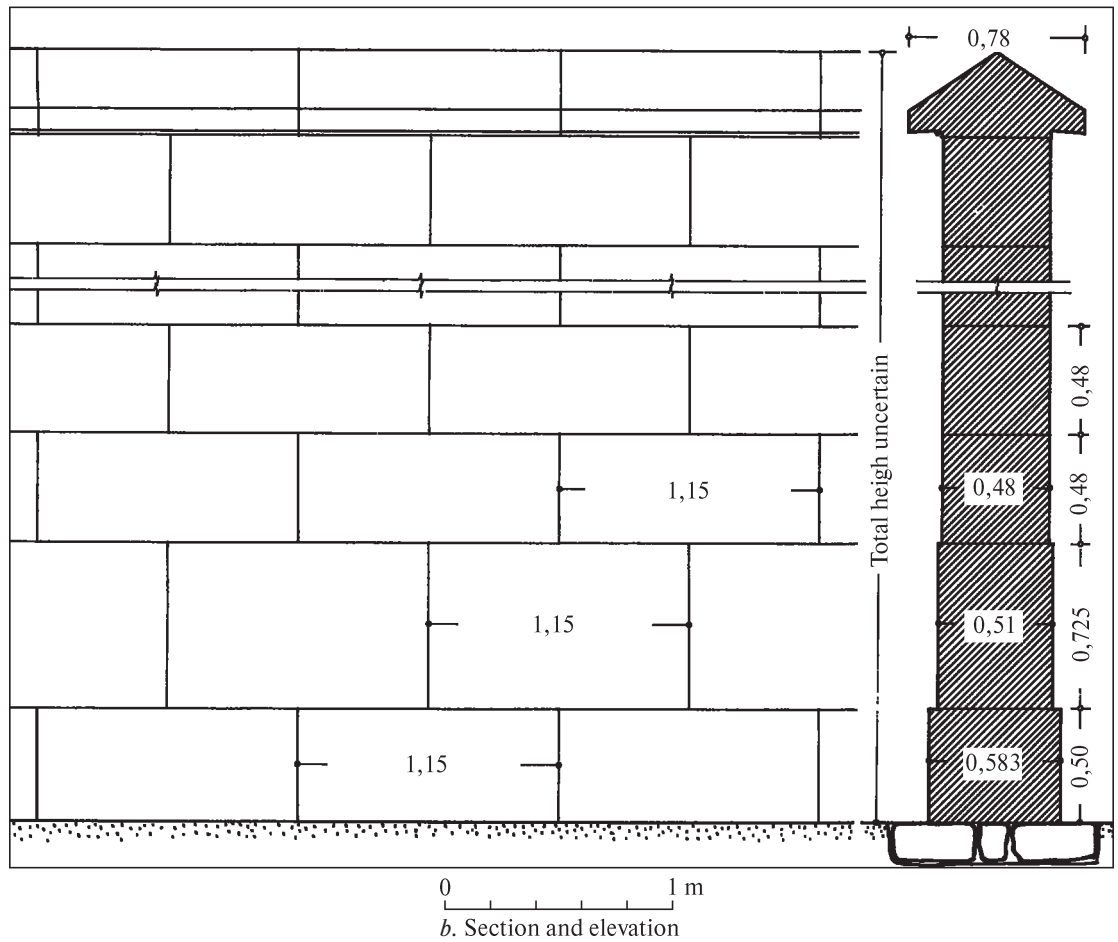
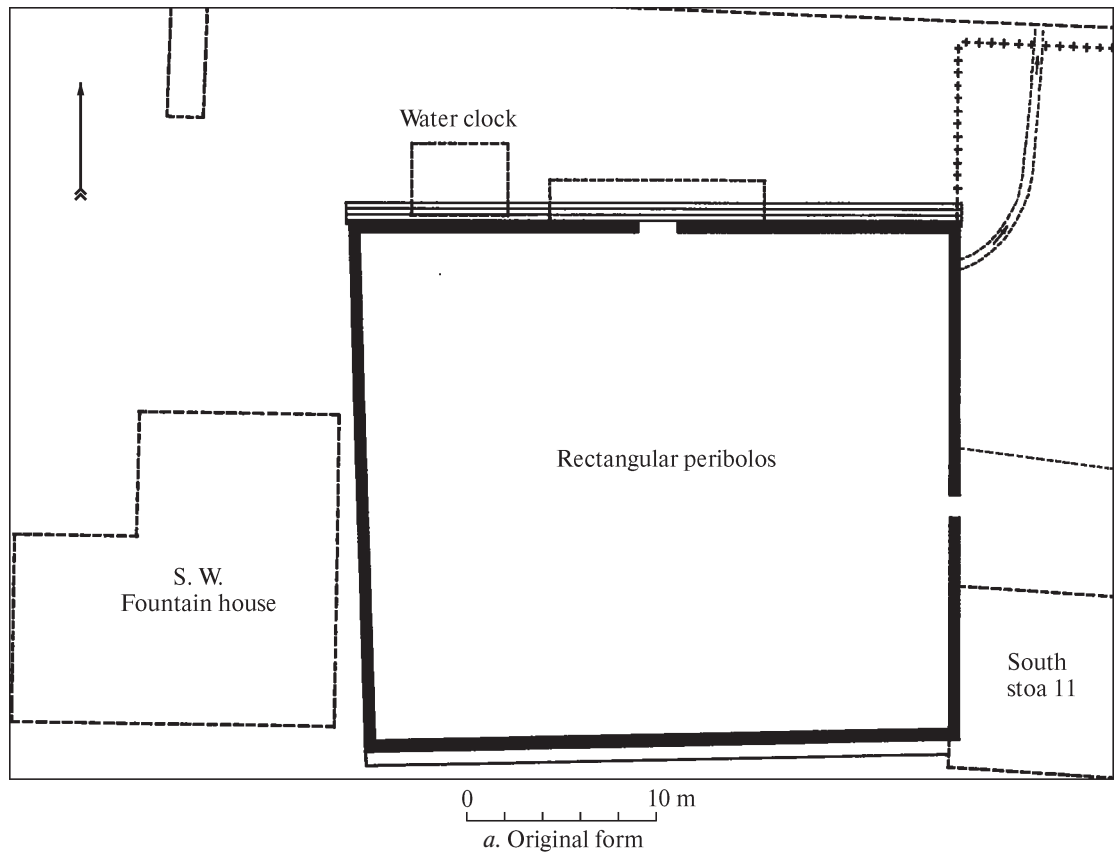

Рис. 4. Гелієя. План і поперечний перетин огорожі двору (за: Voegehold et al. 1995)

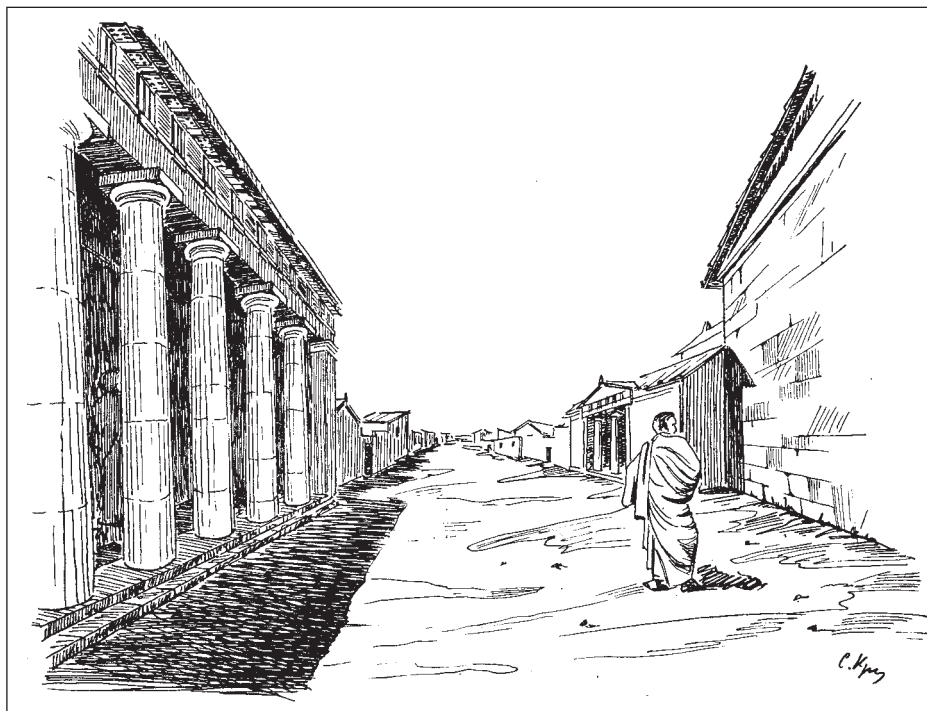

Рис. 5. Ольвія. Ескіз реконструкції східного портика дикастерія (за: Крыжицкий 1985)

рекрита плитами, в елліністичний час двором? Останнє уможливує запропонувати варіант реконструкції другого поверху над східним блоком тільки над приміщенням «б» з двором у приміщенні «в», огороження якого, можливо, зокрема за аналогією з афінською гелією, масивною кам'яною стіною (рис. 4, *b*) потребувало надійної опори (підвалин).

Що ж до приміщень західного та південного блоків, то жодних даних про влаштування над ними другого поверху немає.

Ордер і висота. Відсутність прямих даних про наявність ордеру — стилобатів зі слідами встановлення колон чи хоча б ордерних деталей — зменшують ступінь його вірогідності. Але за другорядними даними розв'язати цю проблему можна позитивно. Один портик розташовувався на східному фасаді комплексу, що обґрунтував О.М. Карасьов, спираючись на видовжені пропорції плану східного приміщення (1,0 : 5,5 за внутрішніми краями шарових підвалин) і значну ширину східної шарової підвалини I, а також за аналогією з ольвійським храмом Зевса та великою стоею (Карасев, Леви 1965, с. 84). Планування західної половини східного блоку, а, головне, розміщення його портика під кутом до великої стої агори лише за 5,0 м від неї дають підстави припускати, що цей портик не мав фронтона. Зважаючи на припустиме призначення комплексу, найвірогідніше, то був доричний ордер (рис. 5).

Другий портик, з пропорційним співвідношенням сторін плану 1,0 : 4,5, міг прикрашати південний фасад критих приміщень західного блоку. На це вказують видовжені пропорції, характерні для пастади житлового будинку, приміщення, що відділяло північний ряд кімнат від двору та об'єднувало їх. Для подібних за розташуванням і невеликих портиків найвірогіднішим є варіант без фронтона та з використанням аттичного ордеру.

Через відсутність архітектурних ордерних деталей висоту колон в обох портиках можна реконструювати тільки на основі рекомендацій Вітрувія щодо висоти їх у перистилях, що мала дорівнювати ширині поперечного прольоту портика (Vitruv., VI, III, 7). Попри умовність у цьому разі конкретних розрахунків, наведемо їх для демонстрації можливого порядку чисел. У східному портику висота колони, згідно з Вітрувієм, могла сягати 4,2 м (відстань між шаровими підвалинами I і II 3,5 м; відстань від краю шарової підвалини II до внутрішньої стіни на ній 0,2 м; те само стосується шарової підвалини I — 0,5 м). Для доричного ордеру, за висоти колони в 14 модулів (4,2 м), нижній діаметр колони мав становити 0,6 м; оптимальний інтерколумній за євстилем 1,35 м (в осях 1,95 м) і за довжини шарової підвалини в 23,5 м — 12 колон (за простильного варіанту) або 10 колон і дві пілястри по краях портика (за антового варіанту). Враховуючи те, що фрон-

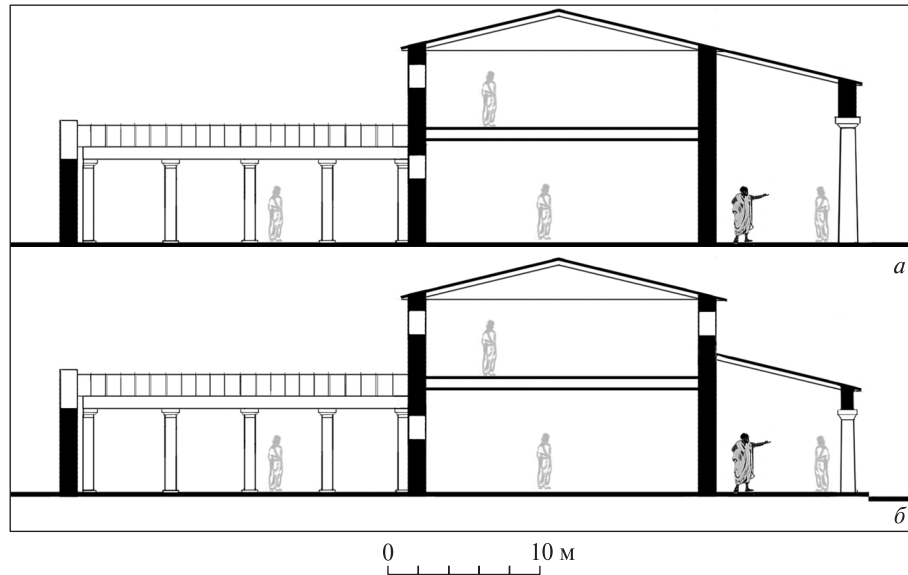

Рис. 6. Ольвія. Поперечний перетин східного та західного блоків дикастерія: *а* — варіант зі спільним двосхилим дахом над східним блоком; *б* — варіант з двосхилим дахом над приміщеннями «б» і «в» східного блоку та односхилим над східним портиком

тальна шарова підвалина I значніше посилені ніж бокові III і XXV, вірогіднішим є антовий варіант з 10 колонами. Висота антаблемента 1,05 м: архітрав 0,30 м, фриз 0,45 м, карниз 0,3 м (Vitruv., III, III, 1—6; IV, III, 4)¹⁰. Загальна висота портика від поверхні стилобата до верху карниза становитиме 5,25 м, а тильний край односхилої покрівлі над портиком буде розміщуватися на висоті 6,25—6,40 м (за 13—15° нахилу покрівлі: Крыжицкий 1971, с. 95).

Очевидно, це максимальний із можливих варіантів реконструкції висоти східного портика за розмірами. В цьому разі цілком можливо було перекрити спільною двосхилою покрівлею весь східний блок (з коньковим прогоном над приміщеннями «б» і «в») з висотою приміщень першого поверху порядку 3,5 м і другого — 2,6—2,9 м (рис. 6, *а*). Але відносна монументальність такого портика, враховуючи скромний характер інших споруд ольвійського теменоса, видається малоюмовірною. Схоже, що в розрахунку висоти східного портика слід виходити із меншої висоти колони, співмірнішої людині, в інтервалі 2,5—3,0 м¹¹. У зв'язку

із цим наголосимо, що знахідки барабанів колон і капітелей доричного ордера в Ольвії рідкісні, а їхні діаметри здебільшого суттєво менші за розрахункові — 0,5 м та менше (Буйских 1988, с. 52 и сл., рис. 1, 2; 2012, с. 304—305, рис. 28, 29). У такому разі над західними приміщеннями був двосхилий дах, а над східним портиком — односхилий (рис. 6, *б*).

У портику західного блоку розмір поперечного прольоту між тильною його стіною (шарова підвалина IX) і колонадою (шарова підвалина XI) становить приблизно 2,8 м, що, за Вітрувієм (Vitruv., VI, III, 7), визначало висоту колони. Виходячи із вказаної величини, фасадна сторона прямокутного в плані стовба дорівнювала 0,25—0,28 м. З погляду на аналогії, інтерколумнії в аттичному ордері становили 1,7—3,2 м (Крыжицкий 1971, с. 90). Тож крок стовбів за осями (2,6 м) приймаємо в межах вказаного інтервалу умовно. Відтак, для колонади завдовжки 10,5 м кількість стовбів становитиме три, висота спрощеного дерев'яного антаблемента — 0,30—0,35 м, а висота портика загалом від основи до карнизу — 3,1 м.

Намічена висота ордерів у портиках уможливує припустити й приблизну висоту пов'язаних з ними приміщень: порядку 3,5 м на першому поверсі та 2,6—2,9 м на другому в східному блоці та 2,8—3,1 м у західному та південному.

У цьому разі за довжини портика 23,5 м кількість колон в антовому варіанті портика сягатиме 11.

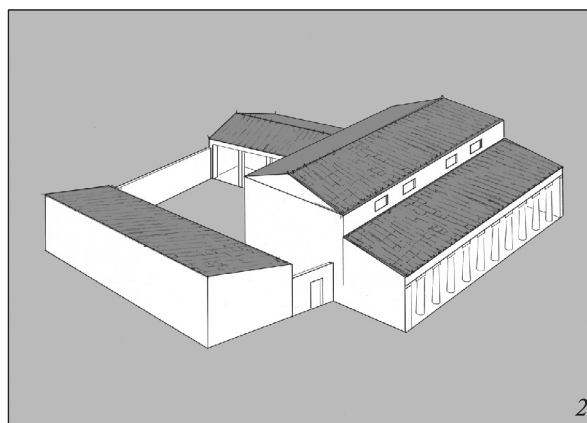
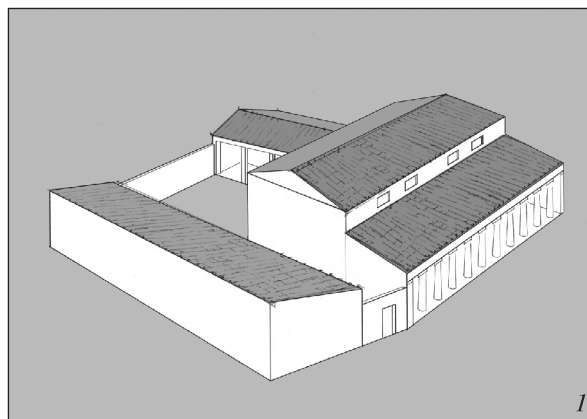
¹⁰ О.М. Карасьов припускав вісім колон (виходячи із довжини фасаду портика 30,8 м) за відстані між осями 3,35 м (Леви, Карасев 1961, с. 11—12). Але, від чого він відштовхувався, не зрозуміло.

¹¹ Згідно з Вітрувієм (Vitruv., III, III, 1—6; IV, III, 4), орієнтовні показники розмірів частин ордеру за висоти колони в 3,0 м становитимуть: нижній діаметр колони 0,43 м, висота антаблемента 0,63 м, інтерколумній 1,29 м, відстань між осями колон 1,72 м. У

Визначення кількості та напрямку схилів дахів. Виділення в плані трьох блоків критих приміщень зумовлювало облаштування трьох окремих дахів, що не перетиналися один з одним. Це дахи над приміщеннями східного, західного та південного блоків. Наявність другого поверху над двома приміщеннями східного блоку, значні розміри його приміщень і його виступ у плані на північ від західного блоку свідчать про більшу висоту приміщень східного блоку та відсутність стику між дахами критих приміщень обох блоків. Що ж до перекриття південної групи приміщень то на його окремішність указує ізольованість у плані від інших частин комплексу.

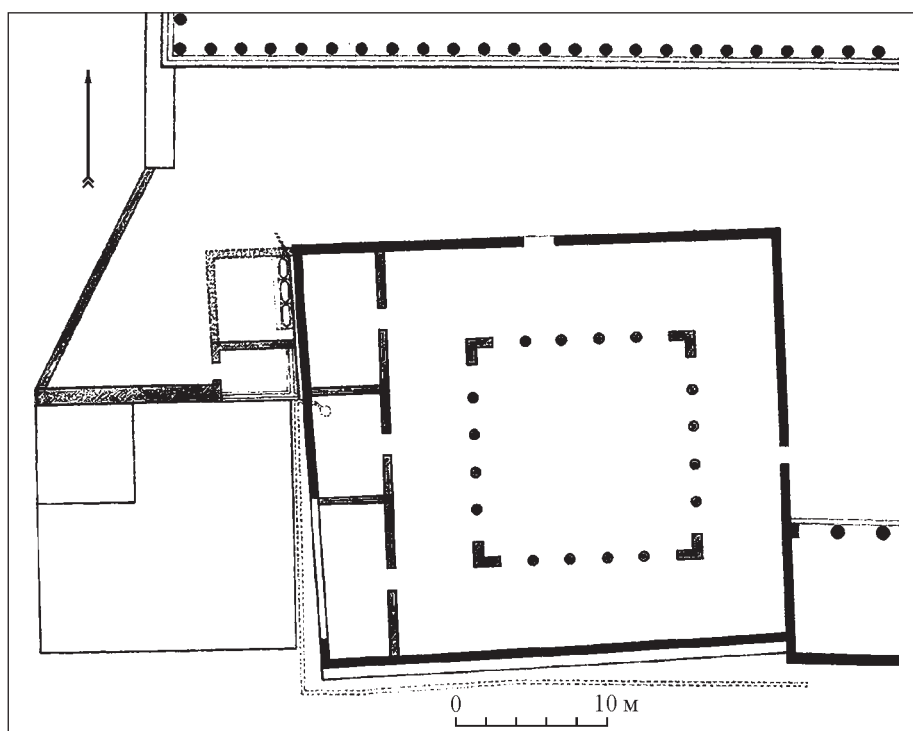
Можливі три варіанти конфігурації покрівлі над східним блоком. Перший, зважаючи на реконструкцію О.М. Карасьовим другого поверху над приміщеннями «б» і «в», передбачає спільний двосхилий дах над цим блоком зі стоками на схід і захід з коньком на стіні, зведеної на шаровій підвалині II, або на головній поздовжній осі (північ—південь) двох західних приміщень. Цей варіант можливий, якщо збільшити висоту східного портика на метр з лишком порівняно з розрахованою нами верхньою межею для забезпечення прийнятної висоти приміщень «б» і «в» (у межах до 3,0 м).

Але вірогіднішим видається другий варіант, який припускав О.М. Карасьов, а саме, з двома окремими дахами (Леви 1985, с. 94): односхилий над східним портиком і двосхилий, розміщений вище, над приміщеннями «б» і «в». За

▲ *Рис. 7.* Ольвія. Загальний вигляд комплексу дикастерія з південного сходу. Реконструкція: 1 — варіант з розміщенням входу в західний і південний блоки в створі з колонадою східного блоку; 2 — те само в створі з тильною стороною східного портика

▼ *Рис. 8.* Афіни. План гелієї елліністичного часу

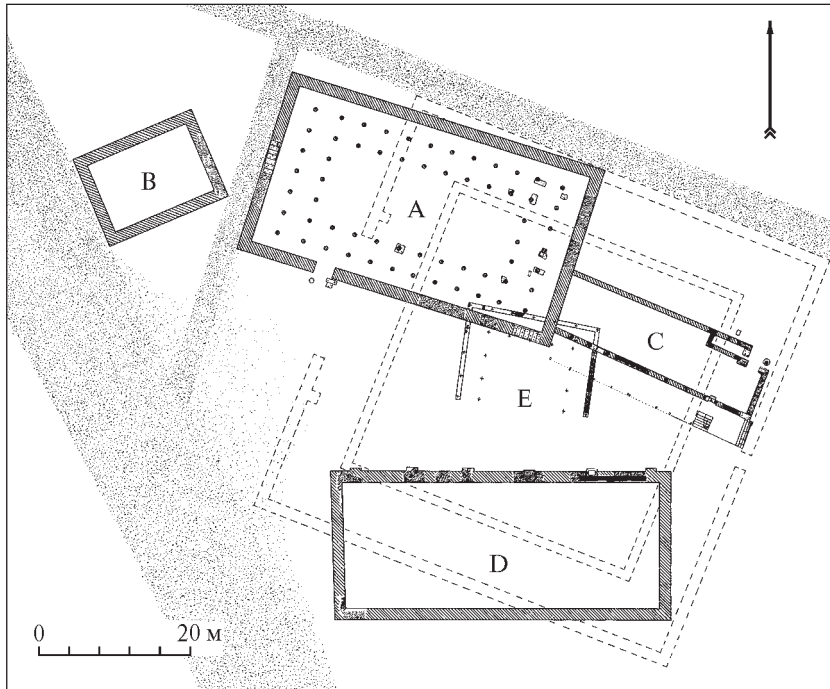

Рис. 9. Гелієя, будівлі А—D. Схе-
матичний план, реконструкція
(за: Voegehold et al. 1995)

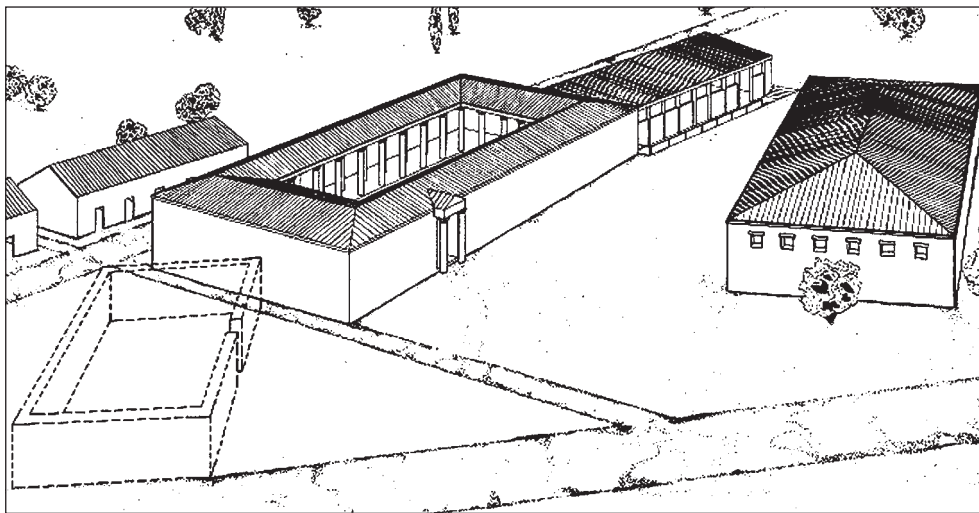

Рис. 10. Гелієя, бу-
дівлі А—D. Рекон-
струкція об'ємів
(за: Voegehold et al.
1995)

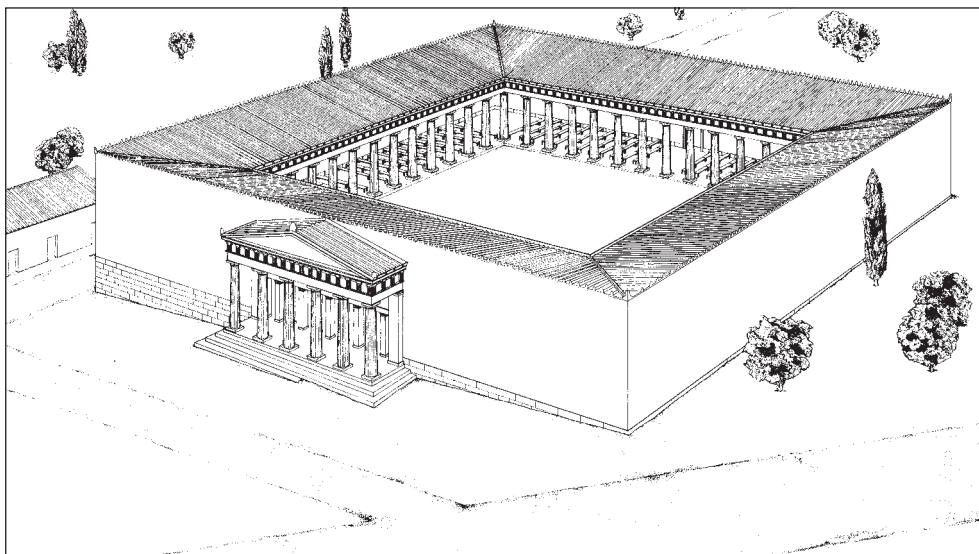

Рис. 11. Гелієя,
Квадратний пери-
стиль. Реконструк-
ція (за: Voegehold
et al. 1995)

цими двома варіантами, що сукупно становлять третій, можлива реконструкція покрівлі, виходячи із нашого припущення про наявність двору в приміщенні «в» і другого поверху тільки над приміщенням «б».

Дах над критими приміщеннями західного блоку був односхилий з нахилом на південь або двосхилий зі сторонами на північ і південь. Відсутність забудови на північ від цих приміщень і розташування на південь від них внутрішнього двору та навпаки — наявність забудови на захід і схід від них — указують на стік атмосферних опадів тільки в двох напрямках: на північ і південь.

Натомість покрівля над південним блоком була односхила із стоком на північ. Це зумовлено наявністю з півдня прилеглої забудови та відкритого проходу над водостоком на північ від критих приміщень.

Зважаючи на викладені міркування, найвірогіднішим видається варіант, за яким дикастерій розміщувався саме в східному блоці (рис. 7). Західний же блок і функціонально пов'язаний з ним південний мали допоміжний характер і були призначені для зовсім інших потреб якихось інших адміністративних споруд. Як уже наголошувалося, зважаючи на наявність вимостки на схід від приміщення «к», не виключено, що південний блок не доходив на сході до створу з колонадою східного портика і вхід до нього розміщувався в створі з тильним боком портика східного блоку.

Наостанок зупинимося на архітектурній аналогії ольвійському комплексу афінської гелієї. О.М. Карасьов убачав аналогії в таких складових як близькі за розмірами площі забудови, майже квадратна форма в плані та наявність великих дворів в обох спорудах.

Гелієя (ἡλιαία), за нинішнім визначенням Еакейон (рис. 4, а), зведена за оракулом Аполлона в Дельфах на початку V ст. до н. е., присвячена герою із Егіни Еаку, мала вигляд прямокутного відкритого двору із сторонами 26,5 × 31,0 м (Voegehold et al. 1965, p. 99—103, Fig. 2, 6). За реконструкцією припускається, що в елліністичний час двір був оточений перистилем з дахом над ним і додано три приміщення (рис. 8). У подальшому для судових цілей використовувалися, в хронологічному порядку, будівлі А—D, відкриті під стоею Аттала, Квадратний перистиль і система інших споруд (рис. 9; 10; 11; Voegehold et al. 1965, p. 104—113, III. 5, Fig. 7—10). Головним домінуючим елементом цих будівель був внутрішній двір (або зал) без портиків (гелієя) або оточений перис-

тилем (гелієя в елліністичний час, будівлі А та Квадратний перистиль). Функція цих будівель була визначена не тільки за знахідками в шарі, що стосувалися судочинства, але й за виявленим *in situ* контейнером з отворами для бронзових бюлетенів присяжних засідателів (Msk. Camp II 2003, p. 35, Fig. 50, 51).

Як видно із здійсненого нами аналізу об'ємно-планувальної структури ольвійського комплексу, план афінських споруд суттєво відрізняється від структури ольвійського дикастерія, як його реконструював О.М. Карасьов. Це, по-перше, виділення блоків, наявність критих приміщень, що відділяли внутрішній двір від вхідного портика, складне планування та переважання критих приміщень, наявність зовнішнього портика, що охоплював увесь фасад східного блоку. Не співпадають з афінськими будівлями й варіанти планування окремих блоків. Виняток може становити запропонований нами варіант реконструкції з розміщенням дикастерія лише в східному блоці та двору на місці приміщення «б». Але це доволі приблизна аналогія. Тобто, за будь-якого варіанту реконструкції ольвійського дикастерія його план не має прямих аналогій у будівлях судів на Афінській агорі. Через це, з одного боку, зменшується ступінь достовірності визначення функції ольвійської споруди як дикастерія, але, з іншого, зростає вірогідність збереження тут планувальних особливостей, пов'язаних з судочинною практикою, що не вцілила в афінських будівлях. З погляду на складність судового процесу, про що відомо з античної традиції, зокрема для Афін елліністичного часу (Кудрявцева 2006, с. 218), цілком очікуваним видається складніше планування будівель суду, приміром, з боку влаштування кількості входів згідно з числом філ.

В Ольвії ж ми маємо три основні блоки, і вони такі різні в об'ємно-планувальному сенсі, що цілком закономірно складається враження не про одну, а три будівлі різного призначення¹². Через це навряд чи правомірною аналогією й за розмірами між цими об'єктами, тим паче, враховуючи розбіжності між кількістю населення в Афінах та Ольвії, де число мешканців могло сягати щонайбільше 14—21 тис. осіб (Крыжицкий 1985, с. 102).

У підсумку слід ще раз наголосити, що ні визначення функції аналізованої ольвійської будівлі, ні реконструкція її архітектурного вигляду

¹² Як уже зазначалося, не виключено, що може йтися і про три комплекси залежно від функціонального призначення приміщень 6, 7 і «к», розміщених в іншій планувальній сітці.

не є абсолютно достовірними. Та все ж і перше, і друге цілком припустиме, оскільки не виходить за межі можливостей археологічної інтерпретації супровідного матеріалу та умов його вияв-

лення, а також архітектурно-будівельної логіки античної доби, відображеній в сумі накопичених знань, зокрема, в трактаті Вітрувія та вцілілих донині архітектурних об'єктах.

- Буйских А.В.* Ордерные архитектурные детали из Ольвии // АДСП. — К., 1988. — С. 51—71.
- Буйских А.В.* Каменные архитектурные детали из Ольвии (Общая стилистическая характеристика) // Архитектура Ольвийского полиса в реконструкциях. — Симферополь; Керчь, 2012.
- Карасев А.Н.* Раскопки Ольвийской агоры в 1967—1969 гг. // КСИА. — 1972. — **130**. — С. 35—44.
- Карасев А.Н., Леви Е.И.* Работы Ольвийской экспедиции ЛОИА в 1960—1962 гг. // КСИА. — 1965. — **103**. — С. 80—93.
- Карасев А.Н., Леви Е.И.* Отчет о работах Ольвийской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1968 г. // НА ІА НАНУ. — 1968/12-д.
- Карасев А.Н., Леви Е.И.* Отчет о работах Ольвийской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1969 г. // НА ІА НАНУ. — 1969/17-с.
- Крыжицкий С.Д.* Жилые ансамбли древней Ольвии (IV—II вв. до н. э.). — К., 1971.
- Крыжицкий С.Д.* К вопросу об определении количества населения в греческом эллинистическом городе // Причерноморье в эпоху эллинизма. Мат-лы III Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Цхалтубо, 1982. — Тбилиси, 1985. — С. 95—103.
- Крыжицкий С.Д.* Ольвия. Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов. — К., 1985а.
- Крыжицкий С.Д.* Храм Аполлона Врача на Западном теменосе в Ольвии // ВДИ. — 1998. — № 1. — С. 170—190.
- Крыжицкий С.Д.* Архитектура Ольвии в графических реконструкциях. — Симферополь; Керчь, 2012.
- Крыжицкий С.Д., Лейтунская Н.А.* Комплекс западных ворот Ольвии // АДСП. — К., 1988. — С. 10—32.
- Кудрявцева Т.В.* Как афинские судьи распределялись по дикастериям // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. — СПб., 2006. — **5**. — С. 215—222.
- Леви Е.И.* Ольвия. Город эпохи эллинизма. — Ленинград, 1985.
- Леви Е.И., Карасев А.Н.* Отчет о работах Ольвийской экспедиции ЛОИА АН СССР в 1961 г. // НА ІА НАНУ. — 1961/10-е.
- Voegehold A.L. et al.* The Lawcourts at Athens: Sites, Buildings, Equipment, Procedure and Testimonia. — Princeton, 1995 (Athenian Agora. — **28**).
- McK. Camp II J.* The Athenian Agora. A Short Guide. — Athens, 2003.

Надійшла 30.09.2013

С.Д. Крыжицкий

ГРАФИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ ОЛЬВИЙСКОГО ДИКАСТЕРИЯ (методические подходы к реконструкции античного архитектурного объекта неустановленного объемно-планировочного типа)

Одним из наиболее интересных и сложных для реконструкции архитектурных сооружений Ольвийской агоры является строительный комплекс, который был раскопан А.Н. Карасевым и Е.И. Леви в 1960—1969 гг. и определен ими как здание дикастерия. На основании полученных результатов А.Н. Карасев сделал краткие текстовые обоснования реконструкции нескольких основных элементов планировки и объемного решения дикастерия, однако без графического воплощения. Ряд позиций этого обоснования вызывает вопросы, требующие уточнения. Учитывая уникальность объемно-планировочной характеристики этого комплекса, есть основания еще раз вернуться к его реконструкции.

Идентификация этого сооружения (или, по нашему мнению, лишь его части) с судебным учреждением, учитывая его местоположение рядом с агорой, необычную планировку и сопровождающий материал, сомнений не вызывает. Иначе обстоит дело с реконструкцией объемно-планировочной структуры, аналогию которой А.Н. Карасев видел в афинской гелиее. Подход к реконструкции ольвийского сооружения, исходя из архитектурно-строительной логики и общих особенностей древнегреческой архитектуры, а не приблизительных аналогий, позволяет предложить иное решение.

Из намеченных А.Н. Карасевым четырех внешних границ ольвийского дикастерия, местоположение двух — южной и западной — по меньшей мере альтернативно. Судя по техническим различиям раскопанных конструкций всего комплекса, имеются основания выделить в нем три блока помещений — по сути, три здания. Восточный блок, который в комплексе явно выделялся монументальностью, доминировал в планировке и объемах и поэтому, скорее всего, являлся судебным. Два блока — западный и южный — имели второстепенный (вспомогательный или вообще функционально не связанный с восточным блоком) характер. Подчеркнем, что единственным

местом для устройства выхода-входа для западного и южного блоков являлось пространство между восточным блоком и крытыми помещениями южного блока. В этом месте проходил водосток из двора западного блока.

Над обоими западными помещениями восточного блока А.Н. Карасев предполагал наличие второго этажа, что вполне реально относительно южного помещения и сомнительно относительно северного.

Какие-либо предположения относительно реконструкции объемного решения помещений западного и южного блоков у А.Н. Карасева отсутствуют. По нашему мнению, есть основания предполагать наличие портика вдоль южной стороны северных помещений западного блока и устройство над ними двускатных кровель со стоком к северу и югу, а также односкатных кровель над помещениями южного блока со стоком к северу. Обоснованы примерные высоты помещений и конфигурация крыш над крытыми помещениями.

В отношении наличия ордера достаточно убедительно предположение А.Н. Карасева о наличии колоннады в восточном портике. По нашему мнению, этот портик, скорее всего, состоял из 10 или 12 колонн дорического ордера.

Обращаясь к судебным зданиям на Афинской агоре отметим, что основным доминирующим элементом этих сооружений являлся внутренний двор (или зал), не имевший портиков (гелиэя) либо окруженный перистилем (гелиэя в эллинистическое время, здание А, Квадратный перистиль). Ольвийский дикастерий в любом варианте его реконструкции принципиально отличается от афинских сооружений.

S.D. Kryzhytskyi

TO THE GRAPHIC RECONSTRUCTION OF OLBIAN DIKASTERION (Methodical Approaches to the Reconstruction of an Ancient Greek Architectural Object of Uncertain Space-and-planning Type)

A building structure excavated by O.M. Karasiov and E.I. Levi in 1960—1969 and defined by them as a dikasterion edifice is one of the most interesting and difficult to reconstruct. Based on the results obtained, O.M. Karasiov presented the brief text grounds for reconstruction of several main elements of planning and space solution of dikasterion, however, without a graphic realization. Taking into account a uniqueness of space-and-planning features of this structure, there are grounds to turn to its reconstruction again.

Identification of this structure (or on the authors' opinion, only of its part) with a tribunal does not raise doubts because of its location near agora, extraordinary planning, and accompanying material.

Diverse is a case of space-and-planning structure reconstruction, analogy of which O.M. Karasiov found in Athenian Heliiaia. An approach to Olbian building reconstruction allows the author to propose a different solution coming from logic of architecture and building and from general peculiarities in Ancient Greek architecture, but not from the approximate analogies.

From the four external borders of Olbian dikasterion outlined by O.M. Karasiov, the localization of two of them (southern and western) is at least alternative. Judging from technologic diversity of excavated structures of the whole assemblage, there is a reason to mark out three blocks of rooms or, in fact, three buildings in it. The eastern block, which highly distinguished in the assemblage because it was monumental, dominated in planning and capacity and owing to this fact should have been a court block. Two blocks, the western and the southern were of secondary importance (auxiliary or not functionally related with the eastern block at all). It should be highlighted that the only place where the entrance and exit could have been arranged was a space between the eastern block and roofed rooms of the southern block. A gutter from the yard of the western block extended there.

O.M. Karasiov supposed that there were second storeys above the both western rooms of the eastern blocks, which is quite real in case of the southern room and doubtful in case of the northern one.

There are no presumptions by O.M. Karasiov concerning the reconstruction of the capacity solution of the rooms in the western and southern blocks. In the author's opinion, there are reasons to suppose that there was a portico along the southern side of the northern rooms in the western block, that these rooms were covered by the gable roofs with drain towards the north and south, and also that the rooms of the southern block were covered with shed roofs with drain towards the north. Approximate heights of rooms and configurations of roofs above the roofed rooms are substantiated in the text.

Concerning the order availability, the supposition made by O.M. Karasiov about the colonnade in the eastern portico is quite persuasive. To the author's opinion, this portico should have consisted of 10 or 12 Doric order columns.

Turning to the tribunal buildings at Athenian agora the author notes that the main dominative element of these structures was an inner yard (or a hall) without porticoes (Heliiaia) or surrounded by peristyles (Heliiaia in the Hellenistic period, structure A, Square peristyle). Olbian dikasterion principally differs from the Athenian buildings in any version of its reconstruction.